

"Etatism med mänskligt ansikte"? Politiska alternativ i Jugoslavien

av Kjell Magnusson

Jugoslavisk politik har under större delen av efterkrigstiden kretsat kring tre huvudproblem. För det första frågan om marknadsekonomi eller planhushållning, för det andra frågan om Jugoslavien skall vara en relativt sammanhållen federation eller en konfederation, dvs. ett mera lösligt förbund av självständiga stater. För det tredje har det rått motsättningar om vilken grad av politisk pluralism man är beredd att acceptera i det jugoslaviska samhället.

Man kan beskriva utvecklingen i Jugoslavien som en rörelse mot ett pluralistiskt samhälle. Vägen har emellertid inte varit rak och hela tiden har nationalitetsfrågan varit en komplicerande faktor.

Under mitten av sextiotalet genomfördes ekonomiska reformer som innebar en mycket hög grad av decentralisering av näringslivet och det politiska systemet. Detta ledde till en demokratisering av samhällslivet, och mot sextiotalets slut utvecklades Jugoslavien i riktning mot allt större ytrandefrihet. Parallellt med denna utveckling skedde en federalisering av kommunistpartiet och innflytandet övergick från den högsta partiledningen till republikernas och de autonoma områdenas partier.

Reformpolitiken ledde till ökade socia-

la skillnader, både mellan samhällsklasser och regioner, och i det fria debattklimatet blev de dessutom synliga för alla och framkallade både social oro och etniska spänningar.

I början av sjuttiotalet, i en situation där starka nationella strömningar gjorde sig gällande i Kroatien, ingrep gruppen kring Tito och lyckades återta kontrollen, eller i varje fall det politiska initiativet. Man genomförde stora utrensningar i Kroatien, Serbien och Vojvodina, och även i Makedonien, Slovenien och Bosnien. Efter kampanjer som riktade sig

mot vad man stämplade som "nationalism", "teknokratism" och "anarki-liberalism" avbröts reformpolitiken, och utvecklingen mot demokrati stoppades. Man skrev en ny konstitution 1974, som markerade ett slags medelväg: Å ena sidan var Jugoslavien fortfarande ett decentraliserat samhälle, men partiets roll markerades kraftigt, både inom kulturlivet och vad gällde styrningen av ekonomin. Det uppstod vad som har kallats en förhandlings-ekonomi, "dogovorna ekonomija", ett ekonomiskt system bortom plan och marknad som karaktäriserades av att lokala partiledare hade ett mycket stort inflytande över ekonomiska beslut.

Tanken var att man via formella överenskommelser på olika nivåer skulle kunna ersätta marknadsmekanismerna och på det sättet både generera nödvändigt kapital, styra investeringar, skapa nya arbetstillfällen och försörja den statliga sektorn utanför näringslivet. Det hela resulterade i ett slöseri med resurser, en fragmentisering av ekonomin som lett till stagnation och den allvarliga kris som vi idag bevittnar.

Det intressanta är emellertid att man när det gäller republikernas och de autonoma områdenas ställning i stort sett följde de karv på utökad autonomi som framförts i Slovenien, Kosovo och särskilt av den nationella rörelsen i Kroatien. Jugoslavien blev under sjuttio-talet i allt högre grad en konfederation, ett förbund av åtta, i allt väsentligt självständiga stater.

Den grundläggande idén var att partiet skulle vara den enande kraften och motverka eventuella centrifugala tendenser. Redan under president Titos livstid, och i synnerhet efter hans död, visade det sig emellertid att det inom det jugoslaviska kommunistpartiet rådde mycket

stor oenighet vad gäller alla viktiga politiska frågeställningar.

Det har sagts många gånger, men förtjänar att upprepas: oroligheterna i Kosovo 1981 blev en katalysator som förändrade det politiska livet i Jugoslavien på avgörande sätt. Dels satte de nationalitetsproblemen i fokus och aktualiserade frågan om Serbiens konstitutionella status. Dels, och minst lika viktigt, blev de inledningen till en ny demokratisering av samhällslivet, som inneburit ökande yttrandefrihet och en uppgörelse med både det förflutna och negativa förhållanden i dagens Jugoslavien vad som kan kallas ideologins "sekularisering" eller "avmytologisering". Den processen hade för något år sedan nått längst i Slovenien och Serbien. Det var här som det fanns en samhällskritisk skönlitteratur som diskuterade dittills tabubelagda områden.

Det var också i Slovenien och Serbien som historieforskning och samhällsvetenskap, tillsammans med en engagerad journalistik i större utsträckning än på andra håll var närvarande i den allmänna debatten och gav sitt bidrag till skapandet av ett nytt politiskt språk.

På sätt och vis befinner sig Jugoslavien under 1980-talet i samma situation som mot slutet av 1960-talet. Det är samma problemkomplex som dominerar politiken, frågorna om marknadsekonomi, federationens karaktär och politisk pluralism. Det är bara det att situationen nu är avsevärt svårare. Arbetslösheten är större, de södra delarna av landet är i det närmaste bankrutta, och det finns inte längre någon möjlighet att neutralisera det sociala missnöjet genom utlandslån eller utvandring. Till detta kommer att nationalitetsproblemen är allvarligare än tidigare, vilket eftertryckligt visats av

den senaste tidens händelser i Kosovo. Det finns emellertid även starka spänningar mellan serber och slovener och en hög grad av etnisk mobilisering också i Makedonien och Bosnien.

De jugoslaviske politikerna har i stort sett visat sig oförmögna att komma till rätta med situationen. Till en början vägrade man helt enkelt att ta ordet kris i sin mun och försökte upprätthålla fiktionen om att systemet i sig var det bästa tänkbara, även om det inte fungerade i praktiken. Det förslag till ekonomiska reformer som i början av åttiotalet presenterades av Krajgerkommissionen genomfördes aldrig, och i den sk "Kritiska analysen av det politiska systemet" gjorde man klart att inga förändringar kunde ske av samhällssystemets grundläggande drag.

Emellertid har utvecklingen genom sin egen logik tvingat de politiska etablissemangen att på allvar diskutera ett reformprogram.

Under de senaste två åren har missnöjet hos befolkningen vuxit, antalet strejker har ökat dramatiskt och arbetarna har i protestmarcher och olika demonstrationer givit uttryck åt sin bitterhet och krävt radikala förändringar. Detta i förening med de etniska spänningarna har allvarligt undergrävt partiets legitimitet.

Konstitutionen

Efter långa och svåra förhandlingar enades de jugoslaviska republikerna och autonoma områdena (förra året) slutligen om att anta en serie tillägg till den jugoslaviska författningen. Förändringarna berör i princip de tre aspekter jag talade om inledningsvis: det ekonomiska systemet, de politiska institutionerna, samt federationens karaktär.

Vad gäller ekonomin har man genomfört förändringar som syftar till ett större inslag av marknadsekonomi, större självständighet för företag och banker. Man kommer också att tillåta fri företagssamhet, utvidgat samarbete med utländska företag, liksom större jordinnehav för bönderna. Slutligen kommer man att införa någon form av värdepappersmarknad.

Förslaget har emellertid kritiserats för att inte gå tillräckligt långt. Fortfarande finns enligt kritikerna betydelsefulla aspekter av den sk "förhandlings-ekonomi" kvar. Framförallt har man inte gjort upp med det diffusa begreppet samhällsligt ägande.

När det gäller federationens karaktär, föreslogs vissa åtgärder som skulle ge större inflytande för federala organ, utan att för den skulle drastiskt inkräkta på delstaternas självständighet. Dette stötte på kraftigt motstånd i Slovenien, som inte var beredd att uppge sin suveränitet. För att undvika en konstitutionell kris, som skulle inneburet att nya lagar rörande näringslivet inte skulle ha kunnat stiftas, lyftes de kontroversiella lösningarna ut för att behandlas vid en senare tidpunkt.

Vad gäller det politiska systemet, kommer man att tillåta direkta val till den ena av parlamentets kamrar, liksom till republikförsamlingarna. Framförallt syftar emellertid förändringarna till större effektivitet i det politiska och ekonomiska systemet. Och det är symptomatisk att man beträffande frågan om politisk pluralism och utvidgad demokrati varit mycket försiktig. Trots talet om att partiet inte bör blanda sig direkt i landets styrelse, står fortfarande orden om partiet som samhällets ledande kraft kvar i konstitutionstexten.

Detta har lett till stor besvikelse på många håll och olika oberoande grupper har formulerat mycket radikala förslag till politiska förändringar.

Ett förändrat politiskt klimat

Innan jag går in på det skall jag bara understryka att det finns en viktig skillnad mellan situationen idag och den för tjugo år sedan.

Åren kring 1968 dominerades intellektuellt av Praxisgruppen, som hade sin starkaste förankring i Beograd, Zagreb och Ljubljana. Man verkade för en frihetlig socialism, men utgick från det jugoslaviska partiprogrammets principer och betraktade sig som marxister. Syftet var att upprätta ett socialistiskt samhälle som hämtade sin inspiration från den genuint humanistiska strömningen i marxistisk filosofi.

I dag råder ett annat klimat. Det är ytterst få som helhjärtat och utan förbehåll bekänner sig till den marxistiska ideologin. Och Praxisgruppens ideer från sextiotalet utsätts av en yngre generation för hård kritik både från filosofiska och moraliska utgångspunkter.

Vad som hänt är att det har uppkommit ett nytt offentligt språk, där samhällsproblemen beskrivs med distans, och där den marxistiska ideologin studeras som varje annat ideologiskt system. Detta är en helt ny situation. (Och en konsekvens av den större öppenhet som följde på Titos död och händelserna i Kosovo 1981).

I samband med de nya strömningarna i kulturlivet aktiverades de intellektuellas fackorganisationer. Inom det jugoslaviska författarförbundet, liksom i sociolog och filosofförbunden verkade man dels för ett närmande mellan olika kulturmiljöer, dels för ett ökat socialt engage-

mang. Det började med att man påtalade myndighetsmissbruk och förföljelser mot de egna medlemmarna och föreningarna som sådana. Men det var mycket svårt att dra en gräns mellan denna aktivitet och politisk verksamhet.

Den här utvecklingen var särskilt tydligt i Serbien och Slovenien. De professionella organisationerna kom tillsammans med tidskrifts- och tidningsredaktioner, forskningsinstitut och universitet att fungera som en infrastruktur, en brygga mellan politisk passivitet och nya former för institutionalisering av politiskt handlade.

I Serbien blev vetenskapsakademien ett betydelsefullt centrum för denna aktivitet. En viktig roll spelades av författaren Dobrica Cosic, som genom sin stora prestige som författare och kulturpersonlighet lyckades sammanföra olika kategorier intellektuella: författare, konstnärer, humanistiska forskare, journalister, samhällsvetare, historiker, sociologer, filosofer och även naturvetare.

Det var två händelser som gjorde att denna mer eller mindre informella struktur fick fastare former.

1982 anklagades poeten Gojko Djogo för att ha smädat Tito i diktsamlingen "tider av ylle". Fängslandet och rättegången mobiliserade ett stort antal intellektuella, som vid offentliga sammankomster manifesterade sitt engagemang för politiska fri- och rättigheter.

Det andra tillfället var den internationellt uppmärksammade rättegången mot sex dissidenter i Beograd 1984. Den ledde 1985 till bildandet av Komittén för försvar av tanke och yttrandefrihet, som bland sine 18 medlemmar räknar 10 akademiledamöter och politiskt representerar ett brett spektrum av åsikter, från marxister till liberaler och konservativa.

Kommittén har genom skrivelser till myndigheterna påtalat allvarliga fall av maktmissbruk och brott mot de mänskliga rättigheterna, och har under årens lopp försvarat kroatiska författare, albanska studenter, muslimska intellektuella i Bosnien eller serbiska universitetslärare och präster i Vojvodina, som på olika sätt utsatts för trakasserier eller politiska rättegångar.

Samtidigt med denna verksamhet har man fört en långsiktig diskussion om det jugoslaviska politiska systemet. Mellan april 1986 och februari 1988 offentliggjorde man tre dokument som behandlar Jugoslaviens utveckling till en rättstat, införandet av politisk demokrati och en rättvis lösning av nationalitetsfrågan. Det var första gongen man i Jugoslavien offentlig krävde avskaffandet av enpartistaten.

Dessa dokument följdes i juni förra året av uppmaningen av den jugoslaviska allmänheten att omvärdera president Titos roll.

Kommitténs idéer kom även att ligga till grund för det gemensamma förslag till ändringar av den jugoslaviska konstitutionen som de serbiska författare, sociolog och filosofförbunden antog i mars 1988.

Ungefär samtidigt kom ett förslag till ny slovensk konstitution, även det framlagt av representanter för (de slovenska) sociologernas, filosoferna och författarnas organisationer.

Jämför man de serbiska och slovenska dokumenten finns det mycket stora likheter. Man har en gemensam uppfattning i de grundläggande frågorna rörande mänskliga rättigheter och det politiska systemets utformning. Man kräver upphävande av partiets maktmonopol, fullständig yttrande och före-

ningsfrihet, ett oberoende domstolsväsen, fria fackföreningar, tros- och samvetsfrihet. De serbiska dokumenten har karaktär av utgångspunkter för skrivandet av en ny författning, medan det slovenska är ett regelrätt och detaljerat förslag till ny konstitution.

Det är med tanke på dagens konflikt intressant att konstatera att det under den här tiden förekom täta kontakter mellan de intellektuella i Slovenien och Serbien. Slovenska författare publicerade sig i tidsskrifterna *Knjizevne novine* och *Knjizevnost*, och i den slovenska tidsskriften *Nova revija* som utgjorde samlingspunkten för intellektuella i Slovenien medverkade ofte serbiska skribenter.

Den avgörande skillnaden mellan de slovenska och de serbiska kulturmiljöerna, är emellertid synen på Jugoslavien. Det gäller såväl politiker, intellektuella som allmänheten, och det kommer igen i diskussionerna om författningen. I det slovenska förslaget sägs uttryckligt ifrån att Slovenien är en suverän stat, som frivilligt har ingått i den jugoslaviska federationen. Man förbehåller sig rätten att utveckla ett eget samhällssystem, alldeles oavsett vad som eventuellt kommer att ske i övriga Jugoslavien. Och man fastslår att Slovenien, om republiken så önskar har rätt att lämna den jugoslaviska federationen.

I de serbiska texterna utgår man från att Jugoslavien består som stat. Men, mot bakgrund av utvecklingen efter 1974, föreslår man dels att det skal finnas garantier för att de jugoslaviska folkens kulturella rättigheter tillgodoses varhelst de bor, dels att det skall finnas författningens rätt att bilda autonoma områden.

De skilda synsätten får ses mot bak-

Etatism med mänskligt ansikte?

Tegnet av Leonid Mel'nik

grund av de slovenska respektiva serbiska folkens specifika situation och interessen.

Slovenerna är i ett jugoslaviskt sammanhang en minoritet och man slår vakt om det egna språket och kulturen samtidigt som man försöker upprätthålla kontakten med de sloveners som lever i Österrike och Italien och förhindra att de och slovenska utvandrare i Västeuropa

assimileras. Slovenien är också emellertid ett invandrarland och slovenerna en majoritet i förhållandet till den allt större gruppen gästarbetare från de södra republikerna. I det fallet har den slovenska oron för hotet mot det egna språket och kulturen förstärkt de problem som uppkommer i alla invandrarländer.

Den slovenska synen på federationen är naturlig eftersom de allra flesta slo-

venner i Jugoslavien lever inom republikerna. Det gör emellertid inte serberna. Ca 40% av alla serber eller drygt tre miljoner lever utanför det som brukar kallas det "inre" Serbien, med stora minoriteter i Kosovo, Kroatien och i synnerhet i Bosnien, samt majoritet i Vojvodina. Från serbiska utgångspunkter innebär därför utvecklandet av Jugoslavien till en konfederation ett potentiellt hot om assimilation som man har svårt att acceptera.

Det är mot den bakgrunden - om de jugoslaviska republikerna utvecklas till nationalstater - det måste finnas skydd för minoriteter. Genom en lucka i lagstiftningen finns det ett sådant skydd för de icke sydslaviska minoriteterna, men inte för de delar av de statsbärande folken som lever utanför den egna republiken. (Inom parentes sagt kan man konstatera att författarna till det slovenska konstitutionförslaget faktiskt har glömt bort att definiera rättigheterna för de åtminstone 200.000 gästarbetare som lever i Slovenien, och som saknar institutionella möjligheter att bevara sin kultur).

På samma sätt påpekar man att det kan finnas skäl att etablera autonoma provinser också i andra delar av Jugoslavien, t.ex i Kroatien eller Makedonien, åtminstone om de kriterier skall gälla som ligger bakom etablerandet av dessa områden i Serbien.

Vad dokumentet egentligen antyder är en viss skepsis mot den jugoslaviska idén. Det kommer klart till uttryck när man säger att de jugoslaviska medborgarna i en folkomröstning skall avgöra om de vill leva tillsammans eller ej, och att omröstningen skall gå så till att ingen folkgrupp automatiskt hamnar i en minoritetssituation.

Utvecklingen 1988

Under det senaste året har jugoslavisk politik präglats av utvecklingen i Slovenien och Serbien, som i båda fallen lett till en hög grad av politisk mobilisering som resulterat i politiska alternativ till det klassiska jugoslaviska systemet. De skilljer sig åt i viktiga avseenden, men i båda fallen finns en klar koppling till nationalitetsfrågan.

Betonandet av den slovenska egenarten ledde till misstänksamhet inom den jugoslaviska armén och vissa konservativa politiska kretsar, främst i Serbien. Vid något tillfälle anklagades slovenerna till och med för kontrarevolution. Vad som ledde till öppen konflikt mellan merparten av slovenerna och den jugoslaviska federationen var de mystiska turerna kring ett hemligt dokument som skulle ha rört ett eventuellt militärt ingripande för att bromsa utvecklingen i Slovenien. När sedan tre journalister vid veckotidningen Mladina och en slovensk underofficer på oklara grunder arresterades och dömdes för spridande av hemliga uppgifter vid en rättegång där åklagare och domare talade serbokroatiska, tycktes de värsta farhågorna besannade. Mycket snabbt bildades en kommitté för försvaret av mänskliga rättigheter som vid utgången av 1988 hade mer än hundra tusen individuella och 2000 kollektiva medlemmar, i vissa fall partiorganisationer på lokal nivå. Kommittén dokumenterade händelsesförloppet, ordnade olika manifestationer och utövade påtryckningar på de slovenska politikererna, som i praktiken hade samma uppfattningen i sakfrågan.

Samtidigt pågick i Serbien en mobilisering som saknar motstycke i efterkrigstidens Jugoslavien. Som ett resultat av den tilltagande frustrationen bland

serberna över den olösta Kosovokrisen hade Slobodan Milosevic efter en konflikt i den serbiska partiledningen lyckats ta makten med hjälp av partiorganisationer i den serbiska provinsen. Milosevic lovade att ta itu med Kosovoproblemet och samtidigt lösa den sedan 1981 ständigt aktuella frågan om Serbiens status i den jugoslaviska federationen.

I Kosovo hade det bland serber och montenegriner några år tidigare spontant uppstått en politisk rörelse som i en serie marscher eller "bondetåg" till Beograd hade försökt vinna gehör för sin sak. Denna grupp anordnade, av allt att döma inspirerad av kretsen kring Milosevic, i juli 1988 en demonstration i Novi Sad mot partiledningen i Vojvodina för dess motstånd mot förändringar. Detta blev inledningen till en serie spektakulära och populistiskt färgade massmöten som avlöstes av vad som varje gång väntades bli ödesmättade och avgörande centralkommitté och presidiummöten. Efter varje sådant möte tycktes Milosevics position i förstone ha försvagats, men i realiteten lyckades han till sist utverka det stöd för de serbiska författningsförändringar som man i årtal hade motsatt sig i övriga Jugoslavien.

Under tiden föll parti och statsledningarna först i Vojvodina, sedan efter ett misslyckat försök, i Montenegro, och i Kosovo skedde efter påtryckningar från den federala partiledningen utrensningar i både parti och statsapparat.

Utvecklingen i Serbien har skapat stor oro i Jugoslavien och varit en av de faktorer som lett till uppkomsten av politiska partier. I Slovenien hade det i flera år funnits alternativrörelser av den typ som existerar i Västeuropa, koncentrerade på fredsfrågor, ekologi eller motstånd mot

kärnkraft. Våren 1988 bildades ett bondeförbund med syftet att tillvara privatjordbrukarnas intressen. Under senhösten tillkommer "Sloveniens demokratiska förbund". Därefter bildas i Ljubljana den 16 februari ett socialdemokratiskt parti, "Sloveniens socialdemokratiska allians". Sedan dess har det även bildats en kristligt demokratisk organisation, som går tillbaka till den kristen socialistiska rörelse som fanns under mellankrigstiden och som aktivt deltog i partisankriget.

Om utvecklingen i Slovenien i viss mening var logisk väckte det större förvåning när man i Kroatia, där de intellektuella tigit sedan repressalierna mot den kroatiska massrörelsen 1971/72, bildade först det sk "Jugoslaviska demokratiska initiativet", vidare ett socialliberalt parti och även gjorde ett försök att skapa ett forum för de nationellt kroatiska idéer vars företrädare har avtjänat långa fängelsestraff, den kroatiska demokratiska gemenskapen.

De här partierna bygger, om man undantar det sistnämnda, sina program på de tankegångar som tidigare kommit till uttryck i både de serbiska och slovenska diskussionen om författningen, och överhuvudtaget den debatt som förts i Jugoslavien under senare år. Det är ingen tillfällighet att det just är socialdemokratiska och liberala idéer som dominerar. Vad man vill uppnå är just den politiska frihet som saknats och den sociala välfärd som dagens jugoslaviska samhälle befinner sig mycket långt från.

De personer som står bakom de nya partibildningarna tillhör i Kroatiens fall den intellektuella eliten. Socialliberalerna leds av den ansedde publicisten och förläggaren Slavko Goldstein och professorn i statskunskap Zvonko Lerotic,

specialist på etniska frågor och nationalism. Bland medlemmarna märks även poeten Vlado Gotovac.

De slovenska socialdemokraterna leds intressant nog av en sloven som arbetat som gästarbetare i Västtyskland.

Även de båda grupper i Slovenien och Kroatien som inte betraktar sig som partier har stor interesse i det här sammanhanget. I Slovenien leds de tillfälligt av den stridbare kultursociologen Dimitrij Rupel, och syftet är helt enkelt att skapa förutsättningar för införande av parlamentarisk demokrati.

I det avseendet skiljer man sig från det sk Jugoslaviska demokratiska initiativet, som bildats av den kände ekonomen Branko Horvat och filosofiprofessorn Zarko Puhovski. Derassyfte är inte att verka som parti, och åtminstone Horvat är motståndare till ett flerpartisystem. Man har lyckats samla flera kända namn som filosoferna Milan Kngrga och Predrag Vranicki, sociologen Srdjan Vrcan och författaren Dubravka Ugresic. Det intressanta med Horvats grupp är förövrigt att den har flera sympatisörer som samtidigt är partimedlemmar. Vranicki och Vrcan hör t.ex. till dem som förberett det officiella diskussionsunderlaget för den kommande reformen av partiet.

Den avgörande skillnaden mellan de kroatiska och slovenska initiativen - om man undantar den kroatiska demokratiska gemenskapen - är återigen synen på Jugoslavien. De båda slovenska partierna gör klart att deras deltagandet i den jugoslaviska federationen är förenat med de villkor som tidigare preciserats i den slovenska debatten. Horvars grupp däremot arbetar uttryckligen för en jugoslavisk federation, inte konfederation, och även socialliberalerna har en över-

vägande jugoslavisk framtoning.

Hur har då politikerna reagerat på denna utmaning? Det finns ingen ledande jugoslavisk politiker som nu innehar en ansvarlig position, inte ens i Slovenien, som öppet sagt sig vara för en parlamentarisk demokrati. I Slovenien kan man dock tala om ett de facto erkännande. De nya grupperingarna för diskussioner med socialistiska alliansen om förändringar i alliansens stadgar, och får även vad som på svenska skulle kallas partistöd. Den slovenska partiledaren Milan Kucan uppträdde också tillsammans med representanter för de nya rörelserna, som deras jämlike, vid det solidaritetsmöte i Ljubljana till förmån för gruvarbetarna i Kosovo som ledde till den djupa sprickan mellan serbiska och slovenska intellektuella.

I Kroatien är rektionerna mer kyliga. Och man kan peka på att den jugoslaviska partiordföranden, de kroatiska politikern Stipe Suvar hör till dem som i det längsta har motsatt sig reformer av 1974 års politiska system, och som vid den 20 partikonferensen pläderade för den partilösa demokratin. Den serbiska reaktionen är intressant såtillvida att Milosevic själv inte har uttalat sig vara sig negativt eller positivt. Däremot har flera politiker i hans närhet tagit avstånd från de nya partierna. Och det är symptomatiskt att det jugoslaviska statspresidiet efter bildandet av det socialdemokratiska partiet i Slovenien gjorde ett uttalande där man påpekade att denna typ av organisationer inte är förenliga med den jugoslaviska författningen och att man förväntade sig att berörda ansvariga skulle ingripa.

Den store frågan är vad som kommer att hända i Serbien. När Milosevic nu lämnar partiledarposten för att bli Serbi-

ens president har han vad gäller Serbiens konstitutionella status uppnått vad han lovat. Han står inför uppgiften att bevisa att den förnyelse av ekonomi och samhälle han talat om verkligen kommer att påbörjas.

Enligt utomstående jugoslaviska bedömare är Milosevics ekonomiska program minst lika radikalt som motsvarande planer i Slovenien, och det är ett faktum att han kring sig har samlat flera av de mer framstående ekonomerna i Serbien. Vad han inte har uttalat sig om är hur han rent konkret uppfattar begreppet demokrati.

Utanför Serbien har man frågat hur det kan komma sig att den liberala intelligentsian i Belgrad har ställt sig avvaktande, i tysthet accepterad Milosevic, eller i några fall även uttalat sig positivt.

Det finns flera förklaringar. En grundläggande anledning är naturligtvis synen på Kosovoproblemet och serbernas ställning i den jugoslaviska federationen. I det fallet har Milosevic på ett principiellt plan, oavsett metoder, egentligen fört en politik som alltsedan konstitutionen 1974 har förespråkats av universitetslärare och andra intellektuella i Beograd och Novi Sad.

Filosofen Zoran Djindjic, som knappast kan anklagas för att vara en anhängare till Milosevic, har menat att en viktig orsak står att finna i det faktum att Milosevic var den första jugoslaviske politiker som offentligt "förkunnade Titos död", och som i sitt handlande och i sin politik både direkt och indirekt har startat uppgörelsen med Titoismen. Som Djindjic påpekar dog Tito i Belgradintelligentsians ögon när han sommaren 1968 genom olika manipulationer stoppade den demokratiska studentrevolten och sedan avsatte den liberala regimen Ni-

kezic 1973.

Bortsett från eventuella taktiska skäl dvs tanken att via Milosevic ena serberna och därefter påbörja utvecklingen mot demokrati finns det andra orsaker.

Dels har den misstro man i norra Jugoslavien visat mot de populistiska strömningarna i Serbien ibland tagit sig uttryck i generellt nedsättande omdömen om det serbiska folket och serbisk kultur. Dvs, man av psykologiska skäl kan inte solidarisera sig med dem som avvisar den egna gruppen.

Dels menar vissa intellektuella i Beograd att man i Slovenien och Kroatien ger en falsk bild av situationen när man talar om motsättningen mellan å ena sidan gatans parlament och å andra sidan försvaret av demokratiska spelregler. Det kunde, anser man vara befogat, om det verkliga vore så att det jugoslaviska samhällssystemet byggde på demokratiska principer, om de politiker som fallit hade tillsatts i allmänna och fria val. Genom att använda denna typ av argument tvingas man i den absurda positionen att man försvarar det odemokratiska titoistiska samhällssystem som medborgarna inte haft någon möjlighet att säga sin mening om och som lett fram till dagens kris.

Nu skall det sägas att det finns dem i Slovenien som kritiserar Milosevic från helt andra utgångspunkter. Den slovenske publicisten Tumaz Mastnjak mener att den populistiska rörelsen helt enkelt är ett kraftlöst politiskt systems sista försök att kanalisera det folkliga missnöjet i en kulturrevolution som i själva verket befäster enpartistaten. Och att ddet ärför finns en djupare samhörighet mellan Milosevic och hans politiska motståndare i partiet.

Det bör tilläggas att stämningarna i

Belgrad inte är entydiga. Till Milosevics kritiker hör bl.a. Belgradtidningen Ekonomiska politika som i en av sina ledare skrev:

"I vårt land, där det inte finns direkta, fria och hemliga val, kan det för vissa förefalla som om massmötena med sina banderoller och bilder, med tal, paroller och sanger uttrycker folkets vilja. Men detta ligger närmare våld än demokrati, något som tyvärr bekräftas av detta århundrades historia och dess tragiska följder. Det finns bara ett sätt att uttrycka folkets vilja: det är allmänna, direkta, fria och hemliga val från kommun till federation. Inget politiskt ledarskap i Jugoslavien åtnjuter en legitimitet av detta slag. Resultaten av fria och hemliga val som föregås av varje medborgares mogna och rationella överväganden, sammanfaller långt ifrån med den vilja som kommer till uttryck vid massmötena."

Mot denna typ av resonemang som ju dominerar utanför Serbien, har anförts att man nedvärderar den sociala protestens roll och den demokratiska potential som därmed finns i den nya rörelsen, de mer obehagliga aspekterna till trots.

Det återstår att se om detta är önsketänkande men det är i det perspektivet intressant att notera den senaste utvecklingen i Montenegro. De demonstrationer som tvingade fram den montenegrinska stats- och partiledningens avgång i januari, och som allmänt betraktades som ett verk av Milosevic och hans handgagna män, har lett till en ny politisk situation, som i den kroatiska tidningen Vjesnik häromdagen beskrevs som "en oväntad omvälvning" en atmosfär "mer demokratisk än i Slovenien".

Journalisten Vjekoslav Krsnik menar att det kanske är Jugoslaviens minsta re-

publik, Montenegro, inte Slovenien eller Serbien, som har lösningen på den jugoslaviska krisen.

Man har samlats kring idéer om en demokrati som sätter individen medborgaren i centrum, som förespråkar marknadsekonomi och verkar för en jugoslavisk syntes.

Mycket av förtjänsten för denna utveckling ligger hos de yngre akademiker från Veljko Vlahovic universitetet i Titograd, de sk "ungmontenegrinerna", som skiljer sig från de politiker som under senare tid har dominerat i Serbien och Vojvodina.

Man har när det gäller valsystemet gått längre än någon annan jugoslavisk miljö, inklusive Slovenien. Det är fråga om inte enbart ett stort antal kandidater, utan även om hemliga val. Till de sju posterna i det montenegrinska staspresidiet fanns 86 kandidater. Den nya ordföranden i presidiet, dr. Branko Kostic, valdes i konkurrens med tre andra kandidater och först i andra omgången.

På samma sätt valdes Montenegros representant i statspresidiet. Efter olika röstomgångar återstod tre kandidater. Medborgarna kunde via TV ta del av deras åsikter i olika samhällsfrågor och på samma sätt som i Slovenien valdes Nenad Bucin i en folkomröstning den 9 april till sitt ämbete.

De nya idéerna kom till uttryck i ungdomsförbundets nya politiska program: "För ett demokratiskt samhälle", som presenteras inför det montenegrinska kommunistförbundets tionde kongress, och där ungdomsförbundet förklarar sig vara en autonom av partiets oberende organisation:

"Montenegros socialistiska ungdomsförbund har i sitt agerande i de synnerligen komplexa processer som pågår i re-

publiken framträtt och definierat sig som ett politiskt subjekt som jämbördigt och ansvarsfullt deltar i Montenegros politiska liv".

Också det en parallell till Slovenien.

Liknande idéer kommer till uttryck i de "Utgångspunkter" som partiet publicerat inför konferensen, och där partiets roll beskrivs på följande sätt:

"Ett reformerat montenegrinskt kommunistparti måste förlora karaktären av parti i ordets klassiska mening... De måste omorganiseras så att det blir en intergrerad och aktiv del av det politiska systemet vars grundläggande drag kommer att vara en socialistisk pluralism av politiska ståndpunkter och visioner inom ramen för socialistalliansen på republik och jugoslavisk nivå. I ett sådant sammanhang måste SK acceptera att alla samhälleligt-politiska organisationer har jämlik status, och att deras politiska betydelse bestäms på basis av det attraktiva i de idéer som de företräder liksom av bevis på deras berättigande och försteg i förhållande till andra meningsriktningar."

Man säger också att detta är enda alternativet till ett flerpartisystem. Skulle man misslyckas måste man övergå till ett flerpartisystem.

Sammanfattning

Titeln på mitt föredrag "Etatism med mänskligt ansikte" syftar på en bok som utkom förra året, författad av filosofen och statsvetaren Svtozar Stojanovic. Han diskuterar där möjligheterna till en demokratisk utveckling i Jugoslavien och hävdar att det vore förhastat att vänta sig snabba förändringar.

Hans grundläggande utgångspunkt är att det som idag går under namnet socialism egentligen bör benämnas eta-

tism, och kännetecknas av ett klassamhälle där en ny klass i kraft av sin dominans över det politiska systemet kontrollerar produktionsmedlen och samhället i dess helhet.

Stojanovic menar att förändringar av dagens etatistiska samhällen är möjliga, men att de måste ske stegvis, genom reformer och inte genom revolution.

Vad man får lita till är den härskande klassens egenintresse. Den kommer för att behålla sin makt att välja ekonomiska reformer. Sådana reformer är emellertid omöjliga utan förändringar av rättsystemet. Man kan inte agera på världsmarknaden om man har ett system där ingångna avtal inte respekteras.

Dessa förändringar kommer att leda till politisk pluralism först inom ramen för det existerande systemet, där de olika organisationer som skapats av partiet kommer att fungera som dess konkurrent, inte som "transmissionsorgan". I denna, för att använda Stojanovics ord, "etatism med mänskligt ansikte", kommer utvecklingen sedan att ha sin egen dynamik.

Detta påminner om den process som börjat i Slovenien - och kanske även i Montenegro - och tankegångarna överansstämmer med dem som företräds av Branko Horvat, där socialistiska alliansen blir ett salgs lojal opposition.

Man har heller inte mycket att välja på: en rationell ekonomi bygger på vissa förutsättningar.

Andra är mer pessimistiska. Dobrica Cosic fruktar att jugoslavien kommer att slitas sönder av etniska konflikter, medan Zoran Djindjic talar om en möjlig återgång till ett traditionellt, mer eller mindre självhushållande samhälle och det nuvarande systemets långsamma söndervittrande.

Østforum

N O R D I S K

Kultur og samfunn i Sovjetunionen og Øst-Europa Nr. 2 – 1989

